

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ПОЛІТИКА

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2019-1-63-22>

УДК 338

Баранник Л.Б.

доктор економічних наук, професор,
Університет митної справи та фінансів

Даценко В.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів

Barannik Liliya, Dacenko Viktoriya

University of Customs and Finance

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

SOCIAL CAPITAL: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE

У статті розглянуто ключові питання теорії соціального капіталу. Запропоновано здійснювати аналіз розвитку соціального капіталу за допомогою групи показників: соціально-економічних та фінансово-економічних. Зазначено, що однією з найважливіших характеристик стану соціального капіталу є рівень освіти громадян. У роботі стверджується, що важливу роль у соціальному розвитку відіграє такий показник, як витрати на освіту. Показано динаміку цього показника за останні десять років та структуру інвестицій в освіту в Україні. Названо причини, через які сформувалася стала тенденція отримання українською молоддю освіти за кордоном. Запропоновано переглянути освітянську політику, для чого слід запровадити широке коло навчальних програм для отримання вищої освіти, спрямувати зусилля на підняття престижу навчання та його якості, особливо в сільських школах.

Ключові слова: соціальний капітал, людський ресурс, освіта, здоров'я населення, глобалізаційні тенденції.

В статье рассмотрены ключевые вопросы теории социального капитала. Предложено осуществлять анализ развития социального капитала с помощью группы показателей: социально-экономических и финансово-экономических. Отмечено, что одной из важнейших характеристик состояния социального капитала является уровень образования граждан. В работе утверждается, что важную роль в социальном развитии играет такой показатель, как расходы на образование. Показаны динамика этого показателя за последние десять лет и структура инвестиций в образование в Украине. Названы причины, по которым сформировалась устойчивая тенденция получения украинской молодежью образования за рубежом. Предложено пересмотреть образовательную политику, для чего ввести широкий круг учебных программ для получения высшего образования, направить усилия на повышение престижа обучения и его качества, особенно в сельских школах.

Ключевые слова: социальный капитал, человеческий ресурс, образование, здоровье населения, глобализационные тенденции.

The article discusses the key issues of the theory of social capital. An analysis of recent publications has been made, highlighting the contribution of each author to the theory of social capital. The authors of the article propose to analyze the development of social capital using a group of indicators: socio-economic and financial-economic. It is noted that one of the most important characteristics of the state of social capital is the

level of education of citizens. The paper argues that an important role in social development is played by such an indicator as expenditure on education. The dynamics of this indicator over the past ten years and the structure of investment in education in Ukraine are shown in the article. A critical assessment of state participation in the financial provision of education is given. The share of education expenses in the consolidated budget as a percentage of Ukraine's GDP is almost 6%, which is more than in some developed countries. More in Ukraine is spent only on the social sphere as a whole. However, now the budget is working not to achieve socially important results, but to finance processes that have developed historically. They do not even have formal performance indicators by which one could assess the quality of spending from public funds. The reasons for the steady tendency for Ukrainian young people to get education abroad have been named: lack of funds for education from middle-income and low-income citizens, poor quality of education, corruption in educational institutions, lack of employment opportunities and career growth. It was proposed to revise the educational policy, for which purpose to introduce a wide range of curricula for higher education, to focus efforts on increasing the prestige of education and its quality, especially in rural schools. It was noted that social partnership in our society regarding the participation of business structures in the field of education is practically absent, which is confirmed by the share in the structure of investment in education. The ongoing reform in the field of education should help social capital to be converted into economic capital.

Keywords: social capital, human resource, education, population health, globalization tendencies.

Постановка проблеми. Соціальний капітал є одним із ключових чинників сучасного економічного розвитку. Від того, наскільки прийнятними в країні є умови для його розвитку, залежить реалізація тих завдань, що ставить перед собою держава. Останні декілька десятиліть відзначилися стрімкими змінами в усіх сферах людського буття. Глобальні тенденції у світовій економіці відбуваються на тлі локальних трансформаційних процесів, які паралельно протікають у багатьох національних економіках, у тому числі в Україні. Ця «дихотомія» здійснює надзвичайний вплив на стан та умови розвитку соціального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова про соціальний капітал активно розпочалася в науковому середовищі наприкінці минулого століття. Значний внесок у дослідження поняття «соціальний капітал» зробили такі зарубіжні вчені, як Р. Барт, У. Бейкер, П. Бурдьйо, М. Вебер, Дж. Коулман, Ж. Орт, Р. Патнем, Ф. Фукуяма та багато інших. Серед вітчизняних учених теоретичні та прикладні аспекти соціального капіталу досліджують А.Л. Багнюк, З.І. Галушка, А.М. Гриненко, О.А. Грیشнова, О.І. Дем'янчук, В.П. Єлагін, Е.М. Лібанова, С.В. Сивуха, О.Г. Сидорчук, Ю.І. Пилипенко, Н.Й. Черниш та ін. Варто зупинитися на окремих дослідженнях, які становили основу цієї роботи. Так, фундаментальні процеси соціалізації

української економіки, з тому числі питання розвитку соціального капіталу, досліджує вітчизняний учений З.І. Галушка [1]. Слід особливо виділити колективну монографію «Соціальний капітал України: теоретико-методологічні основи формування», виданій у Раді з вивчення продуктивних сил України НАН України [2]. О.І. Дем'янчук розглядає соціальний капітал як елемент сталого економічного розвитку суспільства [3] та досліджує процес формування соціального капіталу підприємства [4]. Ґрунтовною є наукова стаття Ю.І. Пилипенка та Д.Д. Алексеєнко, яка присвячена з'ясуванню залежності соціально-економічного розвитку суспільства від якості соціального капіталу, а також взаємозв'язку між соціальним капіталом і громадянським суспільством [5]. Глибокий аналіз типів соціального капіталу, виробленого на макро-, мезо- і мікрорівнях соціальної організації, зробив відомий американський соціолог Дж. Тернер. Автор пояснює, що «загальна соціологічна теорія використовується для представлення ідеально-типових зображень тих соціальних сил, які генерують соціальний капітал, що може підтримувати довгостроковий економічний розвиток на національному рівні» [6]. Отже, теоретичні напрацювання щодо цієї проблематики більш-менш повно й ясно характеризують соціальний капітал як наукову дефініцію, показують особливості його функціонування

на різних рівнях. Проте через суттєві зміни, що відбуваються під впливом глобалізації та системної трансформації, нині особливо нагальною потребою є дослідження соціального капіталу в прикладній площині. Це, звісно, викликає й осмислення деяких теоретичних питань. «Нам потрібна широка концепція соціального капіталу» [6].

Мета статті полягає у вивченні й оцінці стану соціального капіталу в різних сферах соціального життя в Україні. Досягнення цієї мети вимагає проаналізувати теоретичні принципи концепції соціального капіталу, дослідити проблеми фінансового забезпечення розвитку соціального капіталу, уточнити засади щодо окремих форм прояву соціального капіталу, а також установити причини, які гальмують його розвиток.

Для вирішення поставлених завдань застосовувався комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання соціально-економічних явищ: гносеологічний – для дослідження загальних передумов, засобів і закономірностей розвитку соціального капіталу; діалектичний – для пошуку правильних підходів до вирішення проблем теоретичного і прикладного характеру його стану; системний – для дослідження соціального капіталу як ресурсу розвитку економіки; функціональний – для дослідження форм прояву соціального капіталу в таких сферах людського буття, як освіта, охорона здоров'я, а також статистичні методи для кількісного аналізу проблеми.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціальний капітал» є новим та концептуально дискусійним у науковому середовищі. «Його характеризує міждисциплінарність, яка проявляється у різноаспектних трактуваннях: політологи пов'язують термін «соціальний капітал» із довірою до влади; економістам воно важливе для розуміння неформального боку існування ринку; фахівці з PR-технологій розглядають капітал репутацій; для соціологів соціальний капітал означає, передусім, якість соціальних зв'язків у вимірах довіри, взаємоповаги та взаємодопомоги» [7, с. 4]. Поширеною серед науковців є думка Дж. Тернера: «Соціальний

капітал – це ті сили, які збільшують потенціал економічного розвитку суспільства шляхом створення і підтримки соціальних зв'язків і моделей соціальних організацій» [6]. У Дж. Коулмана соціальний капітал представлено як чинник соціально-трудової мобільності в умовах інформаційного суспільства [8]. У такій інтерпретації соціальний капітал набув широкого сприймання серед економістів. Соціальний капітал, будучи продуктом суспільного виробництва, «є груповим ресурсом і не може бути вимірним на індивідуальному рівні. Зв'язки між економічним розвитком суспільства і розміром сукупного соціального капіталу опосередковані політичним ладом, релігійними традиціями, домінуючими цінностями» [9]. Як видно, поняття «соціальний капітал» є багатоаспектним, його тлумачення залежить від кута зору авторів на проблему. Поруч із цим поняттям науковці часто використовують і такі поняття, як «людський капітал», «інтелектуальний капітал», які, на нашу думку, споріднені й різниця між ними досить умовна. Ми вважаємо, що соціальний капітал не є чимось ефемерним, соціальні взаємозв'язки – це не абстракція, вони проявляються в різних сферах людського спілкування й «матеріалізуються» в поведінці індивідів. Автори даної статті поділяють думку, що соціальний капітал – це «відносини, що виникають у суспільстві між окремими людьми, групами людей та в процесі функціонування суб'єктів економіки...» [10]. Оскільки соціальний капітал грає роль певного суспільного ресурсу, то його характеристиками цілком можуть слугувати такі індикатори соціального розвитку, як рівень освіти, стан здоров'я населення, зайнятість суспільно корисною діяльністю, демографічні показники розвитку тощо. Усі вони можуть бути виражені за допомогою різних показників, які, на нашу думку, доцільно згрупувати в соціально-економічні та фінансово-економічні. Оскільки в межах однієї статті дослідити всі неможливо, зупинимося лише на декількох.

Важливою формою прояву соціального капіталу є соціальні відносини у сфері освіти.

Взаємозв'язки у цій сфері виникають на рівні «індивід – навчальний заклад – держава». З економічного погляду важливим є механізм фінансового забезпечення отримання освіти. Витрати на освіту вважаються одним із ключових показників соціального розвитку, вони відображають ступінь уваги, що приділяється державою і суспільством освіті громадян. Як правило, є три моделі фінансового забезпечення освіти: власні кошти, кошти держави (бюджетне фінансування), інші джерела (кошти замовника (роботодавця), спонсорів, навчального закладу, благодійної організації і т. п.). У країнах із ринковою економікою освіту здобувають за різними схемами й програмами. Рівень національних витрат на освіту – це відносна величина, яка розраховується як загальний обсяг державних і приватних витрат на освіту протягом календарного року, включаючи державні бюджети всіх рівнів, приватні фонди, зовнішні запозичення, гранти й пожертвування від міжнародних установ та неурядових організацій. Рівень витрат на освіту виражається у відсотках у валовому внутрішньому продукті. У рейтингу країн світу 2014 р., який

щорічно публікує Світовий банк, Україна за рівнем витрат на освіту має 5,3%. Це більше, ніж у сусідній Польщі – 5,1% та в Німеччині – 4,1% [11]. Частку видатків на освіту в загальному обсязі видатків бюджетів усіх рівнів та у ВВП України за останні десять років представлено в табл. 1.

Показник рівня витрат на освіту в Україні, наданий Світовим банком, не співпадає з представленим у табл. 1, що пов'язано з різними джерелами його розрахунку. Слід зазначити, що відносно високі позиції низки слаборозвинених країн у даному рейтингу пов'язані, як правило, з програмами ліквідації масової неграмотності, які фінансуються міжнародними інститутами та благодійними організаціями. З табл. 1 видно значний перерозподіл коштів на освіту в бік місцевих бюджетів, що пояснюється реформою децентралізації. Частка витрат на освіту у зведеному бюджеті у відсотках до ВВП України становить майже 6%, що більше, ніж у деяких розвинених країнах.

Більше в Україні витрачається тільки на соціальну сферу у цілому.

Таблиця 1

Частка видатків на освіту в загальному обсязі видатків бюджетів усіх рівнів та у ВВП України в 2008–2017 рр., %

	Зведений бюджет		Державний бюджет		Місцеві бюджети	
	Частка у видатках бюджету, %	Частка видатків у ВВП, %	Частка у видатках бюджету, %	Частка видатків у ВВП, %	Частка у видатках бюджету, %	Частка видатків у ВВП, %
2008	19,71	6,43	8,93	2,27	28,35	4,16
2009	21,72	7,31	9,87	2,62	31,45	4,69
2010	21,13	7,37	9,49	2,66	31,93	2,21
2011	20,69	6,55	8,17	2,07	32,61	4,48
2012	20,62	7,21	7,64	2,15	32,04	5,06
2013	20,86	7,25	7,67	2,13	33,93	5,13
2014	19,14	6,39	6,67	1,83	31,66	4,56
2015	16,80	5,77	5,23	1,52	29,99	4,24
2016	15,49	5,43	5,09	1,46	26,99	3,97
2017	16,82	5,96	4,90	1,38	27,54	4,58

Джерело: складено за [12; 13]

Однак зараз бюджет працює не для досягнення суспільно важливих результатів, а на фінансування процесів, що склалися історично. Вони не мають навіть формальних показників ефективності, за якими можна було б оцінити якість витрачання державних коштів. Разом із тим, показник рівня витрат на освіту не враховує, наскільки рівномірно або нерівномірно ці витрати розподіляються за різними соціальними групами в тій чи іншій державі, співвідношення між державними та приватними витратами на освіту і структуру цих витрат, а також пов'язані із цим фактори.

Основним джерелом інвестицій в освіту в Україні залишаються кошти державного і місцевих бюджетів, їхня частка у сукупних інвестиціях у 2008–2016 рр. зросла на 6,1% – із 79,3% до 85,4% (табл. 2). Наступною за величиною є частка коштів домогосподарств, яка зменшилась на 5,8% – із 19,7% до 13,9%. За аналізований період мізерною є частка ресурсів приватних компаній, що коливається в межах 1–0,7%, на відміну від зарубіжних країн, де цей показник досягає 10–30%. Варто відзначити, що в структурі кінцевих споживчих витрат домогосподарств України в 2016 та 2017 рр. витрати відповідно становили: на освіту – 1,2% та 1,1%; на охорону здоров'я – по 5,5%; тоді як на продукти харчування – 39,6% та 41,3%; на транспорт – 11,2% та 10,9%;

на сплату за комунальні послуги – 12,0% та 10,8% [16, с. 25]. І справа тут не в тому, що українці нехтують освітою. Останнім часом чисельні реформи системи освіти на різних її рівнях призвели до того, що наші співвітчизники стали більше витрачати на репетиторство. А головне, безперечно, що освіта стає все менше доступною для людей із середніми статками та малозабезпечених. Якісний рівень освіти не є високим. Згідно з опитуванням студентів фондом «Демократичні ініціативи», якість вищої освіти значно погіршилася (рис. 1), процвітає корупція в навчальних закладах. Останні декілька років різко скоротилося держзамовлення на підготовку фахівців у вітчизняних ВНЗ.

Під впливом глобалізаційних процесів тепер освіта є доступною за кордоном. Західні виші пропонують чисельні програми навчання. В останні кілька років сформувалася стала тенденція отримання українською молоддю освіти за кордоном, що збіглося із соціодемографічними проблемами в деяких країнах Європи. Дедалі більше молодих осіб цих країн вибирають навчання за кордоном, тому університети вмотивовані заповнити утворену прогалину українськими студентами, які мають вільний доступ до ринку праці. Така тенденція є надто загрозливою для української економіки через втрачання молодого та освіченої робочої сили.

Таблиця 2

**Структура інвестицій в освіту України
за джерелами фінансування у 2008–2016 рр., %**

Джерела фінансування/ роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Бюджети держави	79,3	80,0	81,5	82,1	84,6	84,3	85,1	83,5	85,4
Фонди приватних компаній	1,0	1,0	1,0	0,8	0,7	0,8	0,8	0,7	0,7
Кошти домогосподарств	19,7	19,0	17,5	17,1	14,7	14,9	14,1	15,8	13,9

Джерело: складено за [14, с. 262; 15, с. 7]

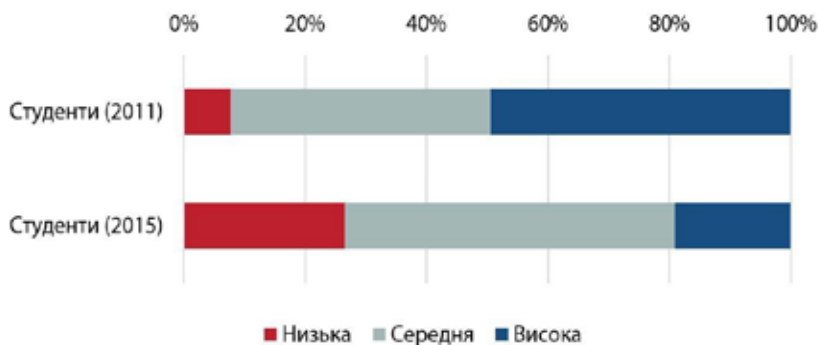

Рис. 1. Оцінка якості вищої освіти студентами [17]

Висновки. Отже, необхідно суттєво переглянути освітянську політику. Навіть за витрачання державою коштів на освіту на рівні розвинутих країн престиж вітчизняної науки різко впав. Потрібно запровадити широке коло навчальних програм для отримання вищої освіти, спрямувати зусилля на підняття престижу навчання та його якості,

особливо в сільських школах. Соціальне партнерство в нашому суспільстві щодо участі бізнес-структур у сфері освіти практично відсутнє, що підтверджується часткою у структурі інвестицій в освіту. Реформа у сфері освіти має сприяти тому, щоб соціальний капітал трансформувався в капітал економічний.

Список використаних джерел:

1. Галушка З.І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети : монографія. Чернівці : Чернівецький національний університет. 2009. 408 с.
2. Соціальний капітал України: теоретико-методологічні основи формування : монографія / С.І. Бандур та ін. ; за ред. С.І. Бандура. Київ : НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. 2010. 210 с.
3. Дем'янчук О.І. Соціальний капітал як елемент сталого економічного розвитку суспільства. *Науковий вісник Волинського державного університету*. 2007. № 12. С. 25–28.
4. Дем'янчук О.І. Формування властивостей соціального капіталу підприємства. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2011. Вип. 16. С. 270–276.
5. Пилипенко Ю.І. Алексеєнко Д.Д. Соціальний капітал як чинник економічного розвитку суспільства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 1(65). С. 24–34.
6. Turner J. The Formation of Social Capital. *Social Capital: A Multifaceted Perspective* ; edited by Partha Dasgupta, Ismail Serageldin. Washington, 2000. D.C. : World Bank. 424 p. URL : https://www.researchgate/publication/255610686_The_formation_of_social_capital (дата звернення: 08.03.2018).
7. Варинський В.О. Політичний механізм активізації соціального капіталу : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 ; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. Одеса, 2015. 210 с.
8. Коулман Дж. Капітал соціальний и человеческий. *Общественные науки и современность*. 2001. № 3. С. 121–139.
9. Сивуха С.В. Капітал соціальний. Соціологіческая енциклопедия. URL : <http://bourdieu.name/content/social-capital>.
10. The SIGMA Guidelines. Putting sustainable development into practice a Guide for organizations. URL : <http://www.projectsigma.co.uk/Guidelines/SigmaGuidelines.pdf> (дата звернення: 08.03.2018).

11. Рейтинг стран мира по уровню расходов на образование. *Аналитический портал*. URL : <https://gtmarket.ru/ratings/expenditure-on-education> (дата звернення: 09.03.2018).

12. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL : <https://www.treasury.gov.ua/> (дата звернення: 09.03.2018).

13. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : <https://www.minfin.gov.ua/> (дата звернення: 09.03.2018).

14. Бучковська Я.Г., Баранецька О.В. Фінансування освіти в Україні: стан та перспективи. *Університетські наукові записки*. 2017. № 4. С. 259–271.

15. Національні рахунки освіти України у 2016 році : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2018.

16. Національні рахунки України за 2017 рік : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2019.

17. Освіта по-українськи. URL : <https://voxukraine.org/uk/osvita-po-ukrayinski-ua/> (дата звернення: 09.03.2018).